

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Сумська філія

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Гендерна психологія»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

081 Право (право)

**№5 за темою «ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ : ЗАГАЛЬНА
ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ
ЧИННИКИ»**

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. №7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 р. №2

Розробник:

Професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС, канд. іст.
наук, ст. наук. співр. **Надія ДЕМИДЕНКО**

Рецензент:

Професор кафедри психології та педагогіки Харківського національного
університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, доцент **Наталія
МІЛОРАДОВА**

План лекції.

1. Соціалізація як процес становлення особистості: біологічний та культурний контексти.
2. Теорії розвитку особистості.
3. Соціалізація як безперервний процес.

Рекомендована література

Основна

- 1.Левченко К. Б. Гендерне тяжіння. Харків, «ФОЛІО», 2019.189 с.
URI:<https://folio.com.ua/books/Genderne-tyazhinnya>
- 2.Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. К., 2014. 65 с.
URI:https://www.naiu.kiev.ua/files/zakon_ukr/gender/Martsenyuk_Gender_and_no_n_discrimination_.pdf
- 3.Ткалич М. Гендерна психологія : навч. Посібник. Київ : Академвидав, 2016. 254 с.
URI:<http://uaoppp.com.ua/read/59/>
- 4.Фулей Т.І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя / Т.І. Фулей. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с.
URI:<https://www.osce.org/files/f/documents/a/5/249271.pdf>

Додаткова

- 1.Гендерна рівність на ринку праці: як досягти рівня країн ЄС (2019)
URI:<http://surl.li/ifuvi>
- 2.Гендерні аспекти оплати праці (2020) **URI:**<http://surl.li/ifuva>
3. Демиденко Н.М. Гендерний паритет на українських землях у XIV-XVII ст.: права жінки у шлюбі. *Вісник національного університету міністерства оборони України*. 2023. №4. С.66-71.
URI:<http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/280098/276317>
- 4.Кікінежді О. М., Василькевич Я. З. Психологічна безпека особистості в контексті елітарно- освітньої парадигми. Психологічна безпека особистості у змінному світі: міжнародна колективна монографія / за заг. ред. І.В.Волженцевої. Переяслав-Хмельницький : Домбровська Я.М., 2019. С. 287-304.
URI:<http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/13279>
- 5.Чепурко Г. Гендерна рівність у світі праці в Україні / Гульбаршин Чепурко; Міжнародне бюро праці, Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Київ : МБП, 2010. [Електронний ресурс].
URI:<http://surl.li/ifuvi>

Інформаційні та навчальні ресурси в Інтернеті:

- 1.Гендерна статистика України. Сучасний стан, проблеми, напрямки вдосконалення [Електронний ресурс]

URI:<http://dhrp.org.ua/uk/publikatsii/124-henderna-statystyka-ukrainy-suchasnyi-stan-problemy-napriamky-vdoskonalennia>

2.Журнал «Спільне». Гендер і праця [Електронний ресурс] Режим доступу:

URI:<http://surl.li/ifu>

3.Ідея та цінність гендерної рівності у політиці Європейського Союзу [Електронний ресурс] Режим доступу:

URI:<http://povaha.org.ua/ideya-ta-tsinnist-hendernoji-rivnosti-u-politytsi-evropejskoho-soyuzu/>

Текст лекції

1. Соціалізація як процес становлення особистості: біологічний та культурний контексти.

Соціалізація – це процес засвоєння культури (норм поведінки, цінностей, ідей, правил, стереотипів). Це процес формування соціальних якостей, завдяки яким людина стає дієздатним учасником соціальних зв'язків, інститутів і спільнот. Соціалізація є винятково потужною силою. Прагнення до конформізму швидше правило, ніж виняток. Це пояснюється двома причинами: обмеженими біологічними можливостями людини і обмеженнями, зумовленими культурою. Не важко зрозуміти, що ми маємо на увазі, кажучи про обмежені біологічних можливості: людина не здатна літати, не маючи крил, і його не можна цього навчити. Оскільки ж будь-яка культура обирає лише певні зразки поведінки з безлічі можливих, вона теж обмежує соціалізацію, тільки частково використовуючи біологічні можливості людини.

Наприклад, випадкові статеві зв'язки з біологічної точки зору цілком можливі, але кожне суспільство регулює сексуальну поведінку своїх членів. Далі ми розглянемо, яким чином біологічні і культурні фактори впливають на соціалізацію. Біологічний контекст. Хоча людям властиві такі генетично обумовлені рефлексії, як моргання, хапання і смоктання, по всій видимості, в їхніх генах не запрограмовані складні види поведінки. Вони змушені вчитися одягатися, добувати їжу або будувати для себе укриття. Люди не тільки не володіють вродженими зразками поведінки; вони повільно освоюють навички, необхідні для виживання. Протягом першого року життя харчування дитини повністю залежить від турботи дорослих. Таким чином, виживання немовлят залежить віддорослих, які про них піклуються. На відміну від них дитинчата мавп самі добувають для себе їжу через три-шість місяців після народження. Тривалість періоду залежності дитини від дорослих корисна з точки зору розвитку. Немовлята отримують можливість засвоювати навички (наприклад, здатність говорити), які на-багато складніше, ніж навички будь-яких інших живих істот.

Культурний контекст. Кожне суспільство цінує певні особистісні якості вище інших, і діти засвоюють ці цінності завдяки соціалізації. Методи соціалізації залежать від того, які саме якості особистості цінуються вище, і в різних культурах вони можуть бути дуже різними. В американському суспільстві високо цінуються такі якості, як впевненість в собі, вміння володіти собою і агресивність; в Індії традиційно склалися протилежні цінності: споглядацькість, пасивність і містицизм. Тому американці зазвичай з повагою

ставляться до прославлених спортсменам, астронавтам, до п'ятисот «людям року», що визначаються журналом «Fortune». Індійці схильні з повагою ставитися до релігійних або політичних діячів, які виступають проти насильницьких методів (наприклад, до Махатми Ганді). Ці культурні цінності лежать в основі соціальних норм. Нормами називаються очікування і стандарти, що керують інтеракцією людей.

Деякі норми представлені в законах, що забороняють злочинність, напад на іншу людину, порушення контракту тощо. Такі закони є соціальними нормами, і ті, хто порушує їх, піддаються покаранню. Певні норми вважаються більш важливими, ніж інші: порушення закону, що забороняє вбивство, небезпечніше для суспільства, ніж перевищення встановленої граничної швидкості, що становить 55 миль на годину. Однак більшість норм взагалі не відображено в законах. На нашу поведінку в повсякденному житті впливає безліч очікувань: ми повинні бути ввічливими по відношенню до інших людей; коли ми гостюємо в будинку одного, слід зробити подарунок для його сім'ї; в автобусі треба поступатися місцем людям похилого або інвалідам. Ці очікування ми висуваємо і до наших дітей.

На поведінку людей впливають не тільки норми. Великий вплив на їхні вчинки і прагнення надають культурні ідеали даного суспільства. Крім того, оскільки ці ідеали формуються на основі багатьох цінностей, суспільство уникає загального однаковості. Наприклад, ми цінуємо науку, тому ім'я Альберта Ейнштейна користується пошаною і повагою. Ми також високо цінуємо спорт, привласнюючи таким знаменитим бейсболістам, як Реджі Джексон, високий соціальний статус. Суперечливі ідеали можуть співіснувати: американці надають важливого значення оволодінню знаннями в ім'я розвитку науки і підтримують такі організації, як Національний науковий фонд; в той же час вони вважають, що знання повинні приносити практичну користь, тому вони аплодують, коли сенатор Вільям Проксмайер вручає орден Золотого руна вченим, що вивчають предмети, на його думку, нецікаві або безкорисні.

Відсутність однаковості у поведінці показує, що за своєю сутністю соціалізація - двосторонній, різноспрямований процес. Відбувається взаємовплив між біологічними факторами і культурою, а також між тими, хто здійснює соціалізацію, і хто соціалізується.

Соціобіологія. Визначення природи взаємозв'язку між біологічним розвитком людини і його поведінкою в суспільстві є предметом гарячих суперечок. Деякі вчені - соціобіологи - зазначають, що генетичні фактори роблять більш значний вплив на людську поведінку, ніж вважалося до цих пір. Зокрема, вони наполягають, що багато типів поведінки - від агресії до альтруїзму - можуть бути обумовлені генетично. Як вважають соціобіологи, існування вроджених механізмів, що впливають на поведінку, - результат тисяч, навіть мільйонів років еволюції. В ході зміни сотень поколінь відбувалося природне збільшення числа носіїв генів, що сприяють виживанню людського роду. В результаті цього процесу поведінку сучасної людини включає генетично обумовлені дії, доцільність яких доведена минулим досвідом.

Наприклад, з першого погляду могло б здатися, що альтруїзм, або самопожертву заради інших, не сприяє виживанню. Однак соціобіологи стверджують, що альтруїзм генетично обумовлений, тому що сприяє збереженню даного виду в цілому. Як вважають соціобіологи, альтруїзм є одним з багатьох типів генетично обумовленого поведінки. Біологічні особливості людської натури, крім інших факторів, стимулюють вживання м'ясної їжі, створення структур влади, вдосконалення статевих ролей та охорони території. Деякі типи поведінки, наприклад інцест, не заохочуються: якби суспільство схвалював родинні шлюби, був би пошкоджений загальний генетичний фонд.

Конфлікти між батьками і дітьми виникають тому, що кожній дитині хочеться користуватися всім, що мають батьки. У свою чергу батьки (гени яких лише частково закладені в кожній дитині) наполягають на необхідності все ділити розумно, внаслідок цього виникає напруженість в сім'ї. Ця теорія зазнала різкої критики з боку багатьох вчених. У той час як деякі фізичні особливості, наприклад кольорова сліпота (дальтонізм), дійсно пов'язані з генетичними факторами, немає доказів правильності основного принципу соціобіології, що зв'язує гени з тим чи іншим видом поведінки. Більш того, соціобіологи не приймають до уваги здатність людей використовувати символи і логічно міркувати, але ж обидва ці фактори значною мірою впливають на поведінку.

2. Теорії розвитку особистості

Ч. Х. Кулі і Дж. Г. Мід. Чарлз Хортон Кулі вважав, що особистість формується на основі безлічі взаємодій людей з навколишнім світом. В процесі цих інтеракцій люди створюють своє «дзеркальне Я». «Дзеркальне Я» складається з трьох елементів: 1) того, як, на нашу думку, нас сприймають інші (Я упевнена, що люди звертають увагу на мою нову зачіску); 2) того, як, на нашу думку, вони реагують на те, що бачать (Я упевнена, що їм подобається моя нова зачіска);

3) того, як ми відповідаємо на сприйняту нами реакцію інших (Видиме, я буду завжди так зачісуватися). Ця теорія надає важливого значення нашої інтерпретації мис-лей і почуттів інших людей. Американський психолог Джордж Герберт Мід пішов далі у своєму аналізі процесу розвитку нашого «Я». Як і Кулі, він вважав, що «Я» – продукт соціальний, що формується на основі взаємин з іншими людьми. Спочатку, будучи маленькими дітьми, ми нездатні пояснювати собі мотиви поведінки інших. Навчившись осмислювати свою поведінку, діти роблять тим самим перший крок в життя. Навчившись думати про себе, вони можуть думати і про інших; дитина починає набувати відчуття свого «Я».

На думку Міда, процес формування особистості включає три різні стадії. Перша - імітація. На цій стадії діти копіюють поведінку дорослих, не розуміючи його. Маленький хлопчик може «допомагати» батькам вичистити підлогу, тягаючи по кімнаті свій іграшковий пылесос або навіть палицю. Потім впливає ігрова стадія, коли діти розуміють поводження як виконання визначених ролей: лікаря, пожежного, автогонщика тощо; в процесі гри вони відтворюють ці ролі. Граючи в ляльки, маленькі діти зазвичай говорять з ними

то ласкаво, то сердито, як батьки, і відповідають замість ляльок так, як хлопчик чи дівчинка відповідають батькам. Перехід від однієї ролі до іншої розвиває у дітей здатність додавати своїм думкам і діям такий зміст, який додають їм інші члени суспільства, – це наступний важливий крок у процесі створення свого «Я».

На думку Міда, людське «Я» складається з двох частин: «Я-сам» і «Я-мене». «Я-сам» – це реакція особистості на вплив інших людей і суспільства в цілому. «Я-мене» – це усвідомлення людиною себе з точки зору інших значущих для нього людей (родичів, друзів). «Я-сам» реагує на вплив «Я-мене» так само, як і на вплив інших людей. Наприклад, «Я-сам» реагує на критику, старанно обмірковую її суть; іноді під впливом критики моя поведінка змінюється, іноді немає; це залежить від того, чи вважаю я цю критику обґрунтованою. «Я-сам» знаю, що люди вважають «Я-мене» справедливою людиною, завжди готовим прислухатися до думки інших. Обмінюючись ролями в процесі гри, діти поступово виробляють своє «Я-мене». Кожен раз, дивлячись на себе з точки зору когось іншого, вони вчаться сприймати враження про себе. Третій етап, за Мідом, стадія колективних ігор, коли діти вчаться усвідомлювати чекання не тільки однієї людини, але і всієї групи. Наприклад, кожен гравець бейсбольної команди дотримується правил та ігрових ідей, загальних для всієї команди і всіх гравців в бейсбол. Ці установки і очікування створюють образ такого собі «іншого» – безликого людини «зі сторони», який уособлює громадську думку. Діти оцінюють свою поведінку по стандартам, встановленим «іншими зі сторони». Дотримання правил гри в бейсбол готує дітей до засвоєння правил поведінки в суспільстві, виражених в законах і нормах. На цій стадії отримується почуття соціальної ідентичності.

3. Соціалізація як безперервний процес

Деякі соціологи стверджують, що зміна процесу соціалізації в дорослому віці пояснюється тим, що переживання і кризи в житті дорослих і дітей різні. Такий підхід названий адаптивістським: життя дорослих розглядається як ряд очікуваних і несподіваних криз, які необхідно осмислити і подолати. Наприклад, очікуваним кризою можна вважати втрату фізичної рухливості з віком; несподіваним кризою може стати передчасна смерть одного з подружжя. Джон Клаузен (1972) відзначив ряд критичних моментів в житті дорослих.

Дорослі повинні вибрати професію, витримати пов'язаний з цим стрес, вони змушені балансувати між вимогами, що пред'являються їм на роботі і в сім'ї. Їм також доводиться долати так звану «кризу сорокарічних», коли людині здається, що життя втрачає колишній сенс, робота стає нуднішою, а сім'я нагадує «спорожнє гніздо». Час настання цієї кризи значно варіює у різних людей. Він може вибухнути, коли діти покидають рідну домівку, а також у зв'язку з відходом на пенсію. Криза може виявлятися по-різному: люди відчувають глибоку тривогу від свідомості наступаючої старості, відчувають страх смерті або відчайдушно прагнуть знову відчути себе молодими.

Соціалізація як постійне зростання Прихильники адаптивістського підходу зазвичай вважають, що дорослим доводиться долати один за іншим ряд окремих криз. На кожній стадії в житті індивіда виникає специфічний криза, чи

сумнів, а перехід від однієї стадії до іншої відбувається в результаті подолання цієї кризи, навіть якщо вона розв'язується в повному обсязі.

Вісім стадій розвитку людини за Е. Еріксоном

1. Довіра-недовіра (вік годування груддю). Коли немовляти годують грудьми, пестять, колишуть, коли змінюють йому пелюшки, він дізнається, якою мірою будуть задоволені його основні потреби. Якщо діти відчують себе в достатній безпеці і більше не плачуть, коли йдуть ті, хто про них піклується, можна вважати, що вони подолали перший криза в своєму житті. Однак в деякій мірі недовіра до оточуючих може зберігатися, адже часто криза дозволяється не повністю.

2. Автономія-сором і сумнів (1-2 роки). Дитина вчиться говорити і бігати, не падаючи. Розширюються його знання про навколишній світ. Саме в цей період особливо яскраво проявляються прагнення дітей до самостійності і непокору авторитету. Однак саме на даному етапі батьки зазвичай намагаються привчити їх сидати на горщик. Коли дитині пред'являють занадто багато вимог в той-який інтимній сфері, він відчуває глибоке почуття сорому і власної неповноцінності; тим самим підривається його прагнення до самостійності і вміння орієнтуватися в навколишньому світі.

3. Ініціатива-почуття провини (3-5 років). У цей період у дітей спостерігаються рухливість, допитливість, робота фантазії. Яскраво проявляються дух суперництва і усвідомлення відмінностей між хлопчиками і дівчатками. В результаті дитина конфліктує з оточуючими з приводу того, як далеко може заходити його ініціатива в демонстрації своїх нових здібностей.

4. Працьовитість-неповноцінність (молодший шкільний вік). Діти вчаться виконувати індивідуальні завдання, наприклад, читати, і працювати спільно, в групі – участь в діях, які виконуються всім класом. Вони встановлюють відносини з вчителями та іншими дорослими людьми. Діти починають проявляти інтерес до реальних життєвих ролей: пожежного, льотчика, медичної сестри. Однак на даному етапі головне значення має розвиток їхньої впевненості в собі і компетентності, адже саме в цей період діти починають засвоювати (і відтворювати в своїй уяві) справжні ролі дорослих. Якщо дитині не вдається подолати цю кризу, він відчуває себе неповноцінним.

5. Становлення індивідуальності (ідентифікація) - рольова дифузія (юність). У цей період відбуваються два основних події. За своїм фізичному розвитку молоді люди стають дорослими і відчують активну сексуальний потяг; і в цей же час їм доводиться також вибирати своє місце в житті. Юнак чи дівчина повинні вирішити питання про навчання в коледжі, знайти підходящу роботу, вибрати супутника життя. Невдачі в цих справах можуть негативно вплинути в подальшому на вибір підходящої роботи, партнерів, друзів.

6. Інтимність-самотність (початок дорослого періоду). На цій стадії основне значення набувають залицяння, шлюб та інші види інтимних відносин. Людина прагне до щирих, довірчих відносин з постійним партнером, однак це не завжди вдається, і люди розлучаються або розлучаються. Якщо конфлікт між інтимністю і самотністю не знаходить вирішення, може статися, що в

подальшому людина буде вступати в тимчасові зв'язку, завжди закінчуються розривом.

7. Творча активність-застій (середній вік). На даному етапі люди головним чином освоюють певну діяльність і батьківські функції. Він дає відповіді на наступні питання: наскільки честолюбний та чи інша людина? Викладається він на роботі і з якого моменту він проявляє особливий інтерес до своєї кар'єри? Чи може він дати суспільству нових членів, народивши і виховавши дітей? Яким чином він долає невдачі, що виникають на роботі, і в зв'язку з вихованням дітей?

8. Умиротворення-відчай (старість). На цій стадії люди підводять підсумки свого життя; деякі з них спокійно зустрічають старість, інші відчують почуття гіркоти; напевно, в цей період людина по-новому осмислює своє життя. Якщо люди задоволені нею, то створюється відчуття, що всі етапи життя являють собою якесь цілісне єдність. Якщо немає, настає відчай.

Соціалізація літніх людей

Останнім часом психологи та соціологи почали вивчати ще один тип соціалізації: соціалізацію літніх. Пристосування до старості не обов'язково являє собою процес зростання. Розвиток особистості може припинитися або навіть повернути назад через ослаблення фізичних і психологічних можливостей людини, що часто відбувається в старості. Соціолог Ірвін Розов (1974) вважає, що соціалізацію американців в літньому віці не можна визнати ефективною. Він підкреслює, що, в той час як інші етапи соціалізації асоціюються з такими урочистими ритуалами, як конфірмація, церемонія вручення диплома, весілля тощо, в літньому віці життя скрашують лише зрідка відзначаються дні народження та щомісячне отримання пенсії. Тому люди неохоче миряться з наступом старості, замість того щоб приймати її як новий і неповторний етап життя. Крім того, на попередніх етапах життя зазвичай приносить все нові радості і блага – збільшення доходу, влада, любовні пригоди, а в літньому віці людини очікують головним чином втрати. Замість вступу в нові суспільні групи літні люди стають все більш самотніми – їхні діти їдуть, друзі вмирають, ввечері їм страшно вийти з дому.

Соціалізація літніх відрізняється від соціалізації на більш ранніх етапах життя ще й тим, що ролі літніх людей чітко не визначені. Вдова вже більше не дружина, чиновник, який пішов на пенсію, вже не віце-президент. Положення вдови і пенсіонера навіть не можна вважати ролями, оскільки вони мало пов'язані з певними нормами або ідеалами. Не маючи чітко визначених ролей, люди похилого віку прагнуть виглядати молодими в суспільстві, де високо цінується енергія молодості.